

АВСТРІЯ НА ШЛЯХУ ПОДОЛАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ НАСЛІДКІВ ВІЙНИ (1945–1955 рр.)

У статті висвітлено процес виходу австрійської економіки із кризи спричиненої Другою світовою війною. Простежено кроки економічної стабілізації, зокрема: валютні реформи 1945 і 1947 років, міжнародну допомогу, отриману Австрією від ООН та згідно із Планом Маршалла, скасування карткової системи на продукти і відновлення платіжного балансу Австрійської Республіки.

Ключові слова: Австрія, окупація, План Маршалла, Друга Австрійська Республіка, німецькі активи.

Після Другої світової війни низка європейських країн, серед яких була і Австрія, опинилися у непевному становищі. Їхню долю мали вирішити уряди держав-переможниць. Хоча Австрія була визнана звільненою державою, її територію окупували війська США, СРСР, Великобританії і Франції. Протягом першого повоєнного десятиліття Австрія стала полем боротьби капіталістичного і соціалістичного блоків. Проте внаслідок цього протистояння Австрія не дезінтегрувала, а у 1955 р., після підписання Австрійського Державного договору, відновила свій суверенітет.

Повоєнна доля Австрії мала значний вплив на розвиток стосунків сторін біполярного протистояння, а, отже, і на долю світової політики. Дослідженням проблеми відновлення австрійської незалежності активно займаються австрійські, американські і російські історики. Водночас українська історіографія майже не цікавиться нею, крім того, переважно зосереджена на зовнішньополітичному аспекті. Економічний аспект відновлення австрійської незалежності, розглянутий у цій статті, є не менш важливим, оскільки зміни в економіці Австрії в період окупації уможливили її подальше незалежне існування.

Перебування у складі Третього Рейху залишило Австрії суперечливий спадок, який не обмежувався воєнними руйнуваннями. Нацисти нещадно витрачали основні ресурси Австрії – нафту, деревину, енергію гідроелектростанцій, залізну руду. У той же час, керуючись власними інтересами, нацисти вклали значні кошти у розвиток австрійської промисловості. Так, у Лінці збудували сталеливарний та залізобобинний, а також азотний заводи, неподалік від Рансхофена звели завод з виробництва алюмінію [13, с. 75–78]. Хоча ці та інші підприємства були розраховані на інфраструктуру Третього Рейху і по за-

кінченні війни здебільшого перебували у виснаженому стані, вони без сумніву становили економічну цінність. Питання про долю колишніх німецьких активів мало значний вплив на повоєнну долю Австрії.

Втрати Австрії у Другій світовій війні сягнули 400 тис. осіб [13, с. 70], від 200 до 250 тис. жителів було зруйновано. Промислові збитки лише у східних землях сягнули близько 15 млрд шилінгів, сільське господарство втратило 200 тис. га посівних площ і більшу частину худоби [16, с. 12]. Відступаючи під тиском військ союзників, нацистські війська намагались забрати із собою максимальну кількість цінного майна, а що залишалося, часто знищували чи пошкоджували. У розграбуванні Австрії також взяли участь радянські солдати і самі австрійці [13, с. 17]. Погіршила ситуацію відсутність адміністрації і, зокрема, пожежних команд.

Під час бойових дій та у перші повоєнні місяці Австрія одержала значну допомогу з боку Радянського Союзу. В кінці квітня 1945 р. командування 3-го Українського фронту Червоної Армії надало населенню Відня більше 10 тис. тонн продовольства, переважно зерна і бобових культур. 5 травня командування 3-го Українського фронту виділило фахівців з сільського господарства, а також трофейні запаси насіння для посівної, більше сотні автомобілів, сотні тонн палива, тисячу коней [4, с. 22–25]. 23 травня 1945 р. Державний Комітет оборони СРСР за рахунок запасів 2-го і 3-го Українських фронтів встановив для населення Відня такі денні продовольчі норми: хліба – від 250 до 450 г, крупи – від 30 до 80 г, м'яса – від 20 до 50 г, жирів – від 7 до 20 г, цукру – від 15 до 25 г, солі – 13 г [4, с. 28–31]. Загалом, з квітня 1945 р. до березня 1946 р. Австрія одержала від Радянського Союзу понад 130 тис. тонн продовольства – майже стільки ж, скільки надали США, Великобританія та Фран-

ція разом узяті (58,6; 40,5; 40,3 тис. тонн відповідно) [1, с. 91].

Найгірша продовольча ситуація була у великих містах, передовсім, у Відні. Наприкінці війни денний раціон жителя Відня становив 350 ккал. У вересні 1945 р. офіційний раціон одного мешканця австрійської столиці складав лише 800 ккал на день [16, с. 8], крім того, існували проблеми з його забезпеченням. У той же час у невеликих містечках, з яких можна було легко дістатися до сіл, проблем із забезпеченням офіційних продовольчих норм практично не було. На селі брак продовольства був незначним і середній рівень харчування оцінювався у 3000 ккал на день [13, с. 82].

У кінці вересня 1945 р. на засіданні Ради міністрів закордонних справ США, Великобританії, Франції і СРСР вирішили, що мінімальна енергетична цінність денного раціону нормального споживача має складати не менше 1550 ккал [8, с. 621], і у кінці 1945 р. рішення було реалізовано. Це було зроблено завдяки допомозі Союзних держав. У березні 1946 р. денна норма була зменшена до 1200 ккал [16, с. 8]. Насправді ситуація часто була ще гіршою [14]. На початку жовтня 1946 р. «Таймз» писала про те, що у Відні існують труднощі із забезпеченням населення продовольством на рівні 1200 ккал на день, а лідери робітничих профспілок погрожували усезагальним страйком в разі, якщо до 15 жовтня денний раціон не буде збільшено [5].

Коли восени 1946 р. австрійці дізнались, що в Німеччині Союзники запровадили вищі продовольчі норми, у Відні почалися заворушення. Під тиском громадськості, у листопаді австрійський уряд без консультацій із Союзницькою Радою ухвалив рішення підняти денну норму до 1550 ккал [13, с. 81]. Навіть у 1947 р. відчувалися проблеми із забезпеченням денного раціону на рівні 1500–1600 ккал. Середня енергетична цінність денного раціону людини в Австрії складала: з врожаю 1945–46 рр. – 1700 ккал, з врожаю 1946–47 рр. – 2000 [15, с. 16]. Ситуація із продуктами харчування почала змінюватись у 1948 р., коли зібрали перший після війни повноцінний врожай [13, с. 85]. У липні 1949 р. міністр харчування заявив, що ситуація із продовольством, за винятком м'яса, настільки покращилась, що вже восени від нормування деяких продуктів можна буде відмовитись. Загалом, карткова система на продукти харчування діяла в Австрії до липня 1953 р. [6, с. 22–23].

Покладаючись на адміністративні поставки продовольства, пережити перші повоєнні роки в Австрії було надзвичайно важко. Неадекватність урядових дій щодо продовольчого питання значною мірою компенсував чорний ринок. Але на-

віть за наявності продуктів на чорному ринку, придбати їх було непросто. В кінці 1945 р. ціна борошна на чорному ринку була у 188 разів, на цукор – у 390 разів, на смалець – у 463 рази вище за офіційну ціну [16, с. 9]. Ціни на продукти ще довго залишались надзвичайно високими. Водночас урядові ціни на продукти були нижчі за світові. В таких економічних умовах фермери не були зацікавлені продавати свою продукцію за офіційними цінами. Після того, як протягом 1948 р. продовольчу норму підвищили спочатку до 1800 ккал у травні і до 2100 ккал у вересні, ціни чорного ринку на продукти харчування впали майже всемо порівняно із цінами початку 1946 р. [13, с. 89].

По завершенні Другої світової війни Австрія зіткнулась із проблемою відновлення фінансової самостійності. Країну заповнили 3,5 млрд знецінених німецьких рейхсмарок із країн Східної Європи [13, с. 133]. На початку червня 1945 р. канцлер Карл Реннер запропонував проект фінансової реформи, за яким німецьку валюту слід вилучати у населення, а в обігу залишити 700 млн проштампованих марок [3, с. 75]. Цей проект не реалізували, оскільки, згідно із Контрольною угодою від 4 липня 1945 р., верховну владу в країні отримала Союзницька Комісія.

У вересні 1945 р. фінансовий комітет Союзницької Комісії розробив, а Союзницька Рада затвердила проект конвертації рейхсмарок у союзницькі військові шилінги, запланованої на початок жовтня того ж року. Проте радянський представник у Союзницькій Раді запропонував провести конвертацію валюти в австрійські національні шилінги, аргументуючи це тим, що австрійський Тимчасовий уряд незабаром визнають [8, с. 627]. На думку американських фінансових експертів, така позиція СРСР була зумовлена бажанням радянського уряду якомога довше витратити трофейні рейхсмарки в Австрії, а також вплинути на результат виборів до Національної Ради, які насувалися [8, с. 634].

За висновком фінансового комітету Союзницької Комісії, конвертація валюти у австрійські національні шилінги була недоцільною принаймні до квітня 1946 р. [8, с. 634]. Французькі представники у Союзницькій Раді запропонували компромісний план конвертації рейхсмарок в австрійські національні шилінги в обмеженій кількості, однак його відхилив радянський представник. Після цього американський військовий комісар генерал Марк Кларк запропонував розглянути можливість провести конвертацію спочатку у західних зонах окупації, а пізніше – і в радянській. У листі до Держдепартаменту США генерал Кларк писав: «Ради можуть гальмувати достатньо довго, поки їхня пропозиція не стане єдиною логічною [...]». Я запропонував

тристоронню конвертацію, щоб злякати радянських представників» [8, с. 644].

16 листопада 1945 р. Союзна Рада ухвалила програму конвертації валюти в австрійські національні шилінги. 30 листопада, після обговорення програми із австрійськими урядовцями був прийнятий закон про конвертацію валюти [8, с. 692]. За ним рейхсмарки і союзна військова шилінги, які вже були у обігу, обмінювались на австрійські національні шилінги за співвідношенням 1:1. Громадяни, які обмінювали валюту, отримували 150 шилінгів готівкою, решту – вносили на їхній рахунок [13, с. 135]. Запровадження австрійських національних шилінгів заклало фінансову основу для відновлення і подальшого розвитку австрійської економіки.

У 1947 р. в Австрії посилювались інфляційні тенденції і, на прохання канцлера Леопольда Фігля і Союзу австрійських профспілок, Національна Рада ухвалила закон про валютну реформу [6, с. 174]. Реформа передбачала обмін старих шилінгів на нові за співвідношенням 3:1, при чому кожному громадянину дозволяли обміняти 150 шилінгів за співвідношенням 1:1 [13, с. 136]. Проти цієї реформи виступила Комуністична партія Австрії. 20 листопада 1947 р. єдиний комуністичний міністр в уряді Леопольда Фігля доктор Карл Альтманн повідомив про те, що залишає свою посаду [6, с. 100]. З цього моменту австрійські комуністи перейшли в опозицію до коаліційного уряду Австрійської Народної Партії і Соціалістичної Партії Австрії.

В умовах окупації закон набув чинності лише через 21 день після його схвалення. Протягом цих трьох тижнів грудня 1947 р. фінансова ситуація в Австрії нагадувала фарс. Власники магазинів відмовлялися продавати товар за стару валюту, населення почало повертати старі борги і сплачувати податки наперед [13, с. 137–138]. Тим самим ефективність валютної реформи була зменшена. Однак вже за кілька місяців після проведення реформи фінансова ситуація в Австрії суттєво покращилась. Роман Волчук пригадував: «після валютної реформи гроші мали вже набагато більшу вартість [...] Перед реформою [...] ніхто не спішився працювати за гроші, вартість яких була невеликою; тепер навпаки, було багато охочих, натомість попит на робочу силу істотно зменшився. В Австрії потрохи відживала економіка ...» [2, с. 92].

У кінці листопада 1945 р. Адміністрація Об'єднаних Націй з питань допомоги і відбудови (UNRRA), прийняла запрошення Союзна Рада Ради надати допомогу Австрії [6, с. 12]. 5 квітня 1946 р. була підписана офіційна угода між UNRRA і австрійським урядом. Основним завданням організації стало забезпечення країни їжею. Поставки продовольства за програмою

UNRRA почали надходити у червні 1946 р. З червня до жовтня 1946 р. 80 % населення не-сільськогосподарських районів Австрії годувалося за рахунок UNRRA. До червня 1947 р., коли UNRRA закінчила свою діяльність в Австрії, за програмою цієї організації до країни було поставлено продовольства на суму 81,2 млн доларів США, і ще 20 млн заплачено військовим адміністраціям союзників за надане ними продовольство. Близько 19 млн доларів США UNRRA витратила на відновлення австрійського сільськогосподарства, ще 6,5 млн – на відновлення австрійської промисловості [13, с. 86–87]. Більше половини коштів UNRRA надав уряд Сполучених Штатів Америки [9, с. 1446].

У 1945–1955 рр. Австрія отримала міжнародну допомогу загальною сумою більше 41 млрд шилінгів, причому з них лише близько 2,6 млрд у вигляді кредитів, решта – у формі грантів [16, с. 13]. У листопаді 1946 р. канцлер Леопольд Фігель надіслав Союзницькій Раді листа із проханням допомоги Австрії кредитами, щоб компенсувати дефіцит бюджету, який становив майже 180 млн доларів США. Після цього британський уряд погодився виділити 8,5 млн фунтів стерлінгів на відновлення економіки, більшість з яких витратили на потреби промисловості [13, с. 88–89]. З травня 1945 р. до квітня 1948 р. Австрія отримала міжнародних грантів і позик на суму більше ніж 600 млн доларів США, 80 % з яких надав уряд Сполучених Штатів у формі грантів [11, с. 1346].

16 квітня 1948 р., після того як австрійський уряд одностайно ухвалив заяву про приєднання до Плану Маршалла, був підписаний пакт про приєднання Австрії до Європейської Програми Відбудови (ЄПВ) [17]. За ЄПВ Австрія загалом отримала більше 300 млн доларів США, з яких найбільші частки спрямували на покращення транспортних комунікацій, енергетики і сільськогосподарства [15, с. 109]. Австрія стала найбільш вдалим прикладом реалізації ЄПВ. Причиною цього, по-перше, було те, що в повоєнні роки економічна ситуація в Австрії була однією з найгірших в Європі. По-друге, допомога, яку отримала Австрія за ЄПВ, відносно до національного доходу, мала найвищий показник в Європі: в період з 2 липня 1948 р. до 30 червня 1949 р. він склав 14 % [15, с. 96].

У 1950 р. австрійський уряд ухвалив інвестиційну програму, розраховану до 1952 р. і спрямовану на забезпечення економічної самостійності Австрії, збалансування зовнішньої торгівлі. За цією програмою, мали бути залучені інвестиції на суму близько 18 млрд шилінгів, з яких 71 % мав припасти на лісове і земельне господарство, а також на промисловість, решта коштів – на розвиток громадського транспорту і будівельне

господарство [17]. Ця програма мала відчутні позитивні наслідки для австрійської економіки. У 1953 р. рівень експорту Австрії врівноважив імпорт, а платіжний баланс став позитивним, вперше за історію Австрійської Республіки [16, с. 13]. У 1951 р. зростання виробництва австрійської промисловості порівняно із 1948 р. складало 79 % [17]. Разом з тим, розмір допомоги, яку уряд Австрії одержував від Сполучених Штатів Америки різко скоротився: якщо у 1952 р. Австрія отримала від США – 148,2 млн, то у 1954 – близько 25 млн доларів [12, с. 1922].

Тягарем для австрійської економіки було утримання окупаційних збройних сил. За серпень 1945 р. витрати радянських окупаційних сил склали 450 млн союзних військових шилінгів, сума витрат збройних сил трьох західних держав – 100 млн союзних військових шилінгів [8, с. 586]. У грудні того ж року приблизна чисельність союзних військ в Австрії складала: від США – 47 тис., від Франції – 40 тис., від Великобританії – 65 тис., від СРСР – 200 тис. [8, с. 691]. Протягом 1946 р. загальна чисельність окупаційних військ зменшилась до 120 тис. осіб [13, с. 59]. 21 червня 1947 р. між урядами США та Австрії була підписана угода про компенсацію урядом США окупаційних витрат, яких зазнала Австрія від американського контингенту починаючи з квітня 1945 р. [10, с. 1184]. З 1 серпня 1953 р. уряд СРСР взяв на себе окупаційні витрати своїх військ в Австрії [12, с. 1874]. 1 січня 1954 р. те саме зробили уряди Великобританії та Франції. Після цього уряди чотирьох держав отримали значний стимул для скорочення окупаційних сил, і в 1954 р. окупаційні контингенти трьох західних держав разом налічували близько 15 тис., Радянського Союзу – близько 50 тис. чол. [16, с. 30–31].

На Потсдамській конференції у липні 1945 р. було вирішено, що союзні держави отримають у вигляді компенсації за воєнні збитки німецьке майно, розташоване у відповідних окупаційних зонах Австрії [7, с. 579–580]. Слабкі сторони цієї домовленості виявились вже у вересні 1945 р., коли радянська окупаційна адміністрація запропонувала створити спільне радянсько-австрійське нафтовидобувне підприємство у Цистердорфі, в якому радянську частку складатимуть колишні німецькі активи. Як зазначив політичний радник Сполучених Штатів у австрійських справах Ерхардт, зміст питання полягав у тому, «чи “німецькі іноземні активи” включають усю власність німців і німецького уряду на момент радянської окупації Східної Австрії, незалежно від часу і обставин німецького придбання» [8, с. 630–631].

Посилаючись на Потсдамську угоду, радянська окупаційна влада проводила в Австрії

масштабні конфіскації [13, с. 72–73]. У лютому 1947 р. австрійський уряд оскаржував привласнення Радянським Союзом німецьких активів близько 200 промислових споруд, серед яких переважну частину становили машинобудівельні заводи, а також нафтовидобувні підприємства, єдина в Австрії кам'яновугільна шахта і споруди Дунайського пароплавства [6, с. 170]. Для управління нафтовидобувними і нафтопереробними підприємствами, конфіскованими в Австрії, радянська адміністрація створила «Радянське нафтове управління» (РНУ), для контролю за рештою конфіскованого майна – «Управління радянським майном в Австрії» (УРМА) [3, с. 542–544].

У 1946 р. підприємства УРМА випускали продукції на суму 350,2 млн шилінгів, у 1949 р. ця сума перевищила 2 млрд, а у 1952–1954 рр. – три млрд шилінгів [3, с. 610]. В кінці періоду окупації до УРМА входили більше 400 підприємств, на яких працювали більше 63 тис. осіб, зокрема і частина Дунайського пароплавства, земельні та лісові господарства, яким належали 160 тис. га культурних площ. УРМА не сплачувало податків і фінансово залежало від радянського Військового банку, внаслідок чого австрійська економіка зазнавала значних втрат [16, с. 10]. Ще більших втрат австрійській економіці завдала експлуатація РНУ австрійських нафтових родовищ. Під радянським керівництвом річний видобуток нафти було збільшено з 846 тис. тонн у 1946 р. до 3,2 млн тонн у 1952 р., що було одним з найвищих показників у Європі [13, с. 216]. Згідно із Австрійським Державним договором, підписаним 15 травня 1955 р., підприємства УРМА і РНУ передали у розпорядження австрійського уряду [3, с. 608], який у вигляді компенсації зобов'язався поставити до Радянського Союзу товари на загальну суму 150 млн доларів США [4, с. 60–64].

Одразу після війни становище австрійської економіки було катастрофічним, але така ситуація існувала не лише в Австрії. Завдяки спільним діям держав Європи, Північної Америки і Радянського Союзу, умови життя австрійського населення у перші повоєнні роки суттєво покращилися. Окупація Австрії військами союзників мала як позитивні, так і негативні наслідки для економіки країни. Негативним боком було: утримання окупаційних військ, радянські конфіскації промислових підприємств, залежність австрійської промисловості від іноземних компаній і експлуатація ними австрійських ресурсів. Крім того, поділ Австрії на зони окупації перешкоджав нормальному функціонуванню економіки. Позитивні наслідки полягали в тому, що у перші роки по завершенні війни окупаційні адміністрації союзників значною мірою

опікувались забезпеченням мінімальних життєвих потреб австрійського населення. Міжнародна адміністрація також посприяла отриманню австрійським урядом допомоги за програмою UNRRA.

Основу для відродження економіки Австрійської Республіки заклали дві валютні реформи 1945 р. і 1947 р. Визначальний вплив на відро-

дження австрійського сільського господарства і промисловості мали кошти, отримані Австрією від UNRRA та за ЄПВ. Відновлення економічної самостійності Австрійської Республіки відбулося у період з 1948 р., коли зібрали перший значний врожай і Австрія почала отримувати кошти за ЄПВ, і 1953 р., коли платіжний баланс Австрійської Республіки став позитивним.

1. Белецкий В. Н. Советский Союз и Австрия. Борьба Советского Союза за возрождение независимой демократической Австрии и установление с ней дружественных отношений (1938–1960 гг.) / В. Н. Белецкий. – М.: Издательство Института международных отношений, 1962. – 231 с.
2. Волчук Р. Спомини з повосної Австрії та Німеччини / Р. Волчук. – К.: Критика, 2004. – 144 с. – ISBN 966-7679-43-8.
3. Советская политика в Австрии. 1945-1955 гг. Сборник документов. – М.: АИРО-XXI ; СПб. «Дмитрий Буланин», 2006. – 656 с. – ISBN 5-91022-030-6
4. СССР – Австрия 1939–1979 гг. Документы и материалы. – М.: Издательство политической литературы, 1980. – 159 с.
5. Austria Facing Food Crisis // The Times. – October 8, 1946.
6. Documentation zur Österreichischen Zeitgeschichte. 1945–1955. – Wien –München: Jugend und Volk, 1975. – 531 s. – ISBN 3-7141-6513-4.
7. Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers. 1945. The Conference of Berlin. Volume II. – Washington: United States Government Printing Office, 1960. – 1645 p.
8. Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers. 1945, Volume III. – Washington: United States Government Printing Office, 1968. – 1624 p.
9. Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers. 1946, Volume I. – Washington: United States Government Printing Office, 1972. – 1544 p.
10. Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers. 1947, Volume II. – Washington: United States Government Printing Office, 1972. – 1251 p.
11. Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers. 1948, Volume II. – Washington: United States Government Printing Office, 1973. – 1575 p.
12. Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers. 1952–1954, Volume VII, Part 2. – Washington: United States Government Printing Office, 1986. – 2021 p.
13. Hiscocks R. The Rebirth of Austria. – London – New York – Toronto: Oxford University Press, 1953. – 307 p. [Електронний ресурс] / R. Hiscocks. – Режим доступу: <http://www.archive.org/download/rebirthofaustria008327mbp/rebirthofaustria008327mbp.pdf>, відвідано 27.05.2009. – Назва з екрана.
14. In Russian zone of Austria // The Times. – 1946. – May 14.
15. Milward A. S. The Reconstruction of the Western Europe 1945–51 / A. S. Milward. – Lnd.: Methuen&Co. Ltd., 1984. – 528 p. – ISBN 0-416-36530-2.
16. Ritschel K. H. Österreich ist frei. Der Weg zum Staatsvertrag 1945 bis 1955 / K. H. Ritschel. – Wien: Ed. Gusch, 1980. – 231 s.
17. Vom Marshall-Plan bis zum Scheitern der Großen Freihandelszone 1947–1958. Dokumente [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zis.uibk.ac.at/>, відвідано 17.12.2008. – Назва з екрана.

O. Soldatov

AUSTRIA ON THE WAY OF OVERCOMING THE ECONOMIC CONSEQUENCES OF THE WAR (1945–1955)

The article elucidates the process of Austrian economy's overcoming the crisis caused by the Second World War. The author examines the major steps towards the economic stabilization, such as the currency reforms of 1945 and 1947 the foreign and received by Austria from the UN and according to the Marshall Plan, the abolishment of the food rationing system and the recovery of Austrian Republic's balance of payments.

Keywords: Austria, occupation, the Marshall Plan, the Second Austrian Republic, German assets.